

Gender-specifieke linguistic competence: aangeboren of aangeleerd?

21-6-2013

Rianne Koopman
Derdejaars Taalwetenschap
Studentnummer 3636321

Scriptiebegeleider: Dr. Hans Van de Velde
Tweede corrector: Dr. Sander van der Harst

Abstract

Er zijn verschillen in het taalgedrag tussen mannen en vrouwen. Mannen hebben over het algemeen een lagere stem dan vrouwen. Vrouwen gaan doorgaans anders met vragen en interruptie om dan mannen.

Er is zeer veel onderzoek gedaan naar deze verschillen, en even vaak is geprobeerd er een verklaring voor te geven. Er zijn binnen de taal en gender studies vier benaderingen om deze verschillen te bekijken: de deficietbenadering, de dominantiebenadering, de verschillenbenadering en de dynamische benadering.

Taal en gender studies zijn primair gericht op de vraag: aangeboren of aangeleerd? In verschillende onderzoeken zijn daarom de verschillen in taalgebruik en taalgedrag onderzocht.

Volgens Coates (1986) kunnen vrouwen zich van nature beter verplaatsen in de emoties van anderen, en hebben daardoor een meer empathisch taalgebruik. Chambers (2003) geeft daarentegen aan dat verschillen in taalgebruik ook te wijten kunnen zijn aan het verschil in mobiliteit tussen mannen en vrouwen.

Een antwoord op de vraag of de verschillen in taalgedrag tussen mannen en vrouwen aangeboren of aangeleerd zijn, bevat eigenlijk drie delen:

- Een gedeelte van de verschillen is aangeboren, en zitten dus vast in onze DNA.
- Een gedeelte van de verschillen is aangeleerd, en krijgen we mee uit de samenleving.
- Er is echter ook een bepaalde wisselwerking tussen beide soorten verschillen, omdat we verschillen krijgen aangeleerd, die voortkomen uit aangeboren verschillen.

Een antwoord op de vraag hoe deze factoren allemaal samenwerken en welke invloed ze op elkaar hebben is nog niet eenduidig te formuleren. Met meer onderzoek is het misschien mogelijk om in meer detail een antwoord op deze vraag te geven.

Inhoudsopgave

0. Inleiding	5
1. Taal en gender studies	7
1.0 Inleiding.....	7
1.1 Verschillende stromingen van de taal en gender studies	9
1.1.1 De deficietbenadering	9
1.1.2 De dominantiebenadering	10
1.1.3 De verschillenbenadering.....	12
1.1.4 De dynamische benadering	14
1.2 Op sekse gebaseerde variabiliteit and sociolinguïstische competentie	16
2. Typisch mannelijk en vrouwelijk taalgebruik en -gedrag	18
2.0 Inleiding.....	18
2.1 Lexicon	19
2.2 Zinsbouw en intonatie	19
2.3 Vragen	20
2.4 Beurtwisselingen en onderbrekingen.....	23
2.5 Innovatie en veranderingen	25
2.6 Fonetiek	25
2.6.1 Op sekse gebaseerde variabiliteit.....	25
2.6.2 Stemgebruik	26
2.6.3 Articulatie	29
2.7 Kritiek.....	31

3. Mannen- en vrouwentaal in het brein	33
3.0 Inleiding.....	33
3.1 Sekse en gender	33
3.2 Homologie	35
3.2.1 Verschillen in spraakorganen.....	35
3.2.2 Hersenstructuur	36
3.3 Anologie	39
3.3.1 Het sociale aspect.....	39
3.3.2 Rol van samenleving en opvoeding	41
3.4 Heterogeniteit	43
3.4.1 Gender en sekse opnieuw beschreven.....	43
3.4.2 Socialiseringsproces.....	44
4. Conclusie	47
5. Referenties	52

0. Inleiding

De verschillen en overeenkomsten in het taalgebruik van mannen en vrouwen is al tientallen, zo niet honderden jaren een veelbesproken onderwerp. Vroeger werd de vrouw als taalkundig minder bedeed gezien, en werd dit ‘deficiet’ door verschillende (al dan niet wetenschappelijke) personen uitvoerig beschreven. Tegenwoordig is deze benadering achterhaald, maar nog steeds is de communicatie tussen en door de verschillende sekses een populair topic binnen de sociolinguïstiek. Over de verschillende conversationele stijlen en spreekstijlen worden door onderzoekers als bijvoorbeeld Deborah Tannen (1993), Robin Lakoff (1975) en Jennifer Coates (1986) boeken vol geschreven. De boodschap die als een rode draad door dit soort boeken heen loopt is: er *zijn* verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen, en dit is een sociaal gegeven. Vrouwen zijn meer empathisch, en hebben dus een meer meevoelend en socialer spreek- en conversatiestijl dan mannen. Maar in andere literatuur wordt ook het aangeboren aspect meer besproken, zoals door West & Zimmerman (1987), Swaab (2010) en anderen. Zowel in de aanleg van de spraakorganen als de hersenen schijnen mannen en vrouwen ‘anders in elkaar te zitten’. Ook heeft Deborah Cameron in 2007 een boek geschreven waarin ze ‘afrekent’ met de verschillende mythen die er heersen wat betreft mannelijk en vrouwelijk taalgebruik en taalgedrag.

Zoals uit het bovenstaande te concluderen valt, zijn er nogal wat verschillende (en tegenstrijdige) standpunten wat betreft de relatie tussen taal en gender. Er zijn verschillende artikelen en onderzoeken die zich richten op de verschillen in het taalgedrag en proberen een conclusie te geven over hun oorsprong. Zijn deze verschillen aangeboren, en liggen ze dus ‘vast’ in ons DNA, of zijn deze verschillen door onze cultuur en omgeving zo gegroeid, waardoor de verschillen aangeleerd worden?

Het doel van deze scriptie is om wat meer orde in de chaos te scheppen, en een antwoord te geven op deze vraag.

Er valt voor zowel nature als nurture iets te zeggen. Verschillende onderzoeken hebben voor beide standpunten argumenten gevonden. Het is dan ook waarschijnlijk dat deze vraag niet eenduidig beantwoord kan worden. Vermoedelijk is er een wisselwerking tussen de verschillende factoren die invloed hebben op de verschillen in taalgedrag tussen mannen en vrouwen. Een aantal van deze factoren zal waarschijnlijk aangeleerd zijn, terwijl andere factoren juist aangeboren zullen zijn.

In het eerste hoofdstuk zullen de verschillende ontwikkelingen in taal en gender studies besproken worden, met de bijbehorende benaderingen, gesitueerd in de tijdsbeelden.

In het tweede hoofdstuk zal dieper ingegaan worden op de typische verschillen in taaluitingen en aangeboren verschillen in het spraakapparaat tussen mannen en vrouwen, met waar nodig kritische kanttekeningen.

In het derde hoofdstuk zal het biologische en neurologische aspect van de relatie tussen gender en taal onder de loep genomen worden.

En ten slotte wordt in hoofdstuk vier alle gegeven informatie nog even kort samengevat, en zal geprobeerd worden een antwoord te formuleren aan de hand van de verschillende aspecten die in de voorgaande hoofdstukken aan bod is gekomen.

1. Taal en gender studies

1.0 Inleiding

De vraag of mannen en vrouwen dezelfde taal spreken is al tientallen, zo niet honderden jaren oud. Vrouwen werden in minder vrouwvriendelijkere tijden vaak als het, ook taalkundig, zwakkere geslacht gezien. De hoogleraar in de taalkunde en priester Jacobus van Ginneken (1877-1945) zei in 1913 al:

(...) Verder hangt met haar fijner vrouwelijk gevoel nog de schroom voor langere woorden en toespelingen samen. Tal van woorden en uitdrukkingen die heeren onder elkaar gebruiken, zijn een gruwel voor haar kiesche ooren.

(...) Met haar eng bewustzijn, hangt het samen, dat de vrouw niet houdt van lange zinnen of ingewikkelde syntactische constructies. Zelfs de relatiefzin is haar soms te veel.

(Handboek der Nederlandsche taal, p. 521)

Maar ook vóór de jaren 20 van de twintigste eeuw werd er al nagedacht over de relatie tussen sekse en taalgebruik/taalgedrag. Zo vond de grammaticus T. Wilson al in 1553 dat de man het eerst genoemd moet worden en daarna de vrouw, zoals in man/vrouw, broer/zus, neef/nicht etc. (geciteerd in Moore, 2002). De visie dat vrouwen ook in talig opzicht minderwaardig waren aan de man duurde nog een aantal eeuwen, maar daar kwam na 1960 voorgoed verandering in. De tweede emancipatiegolf was begonnen, en ook op het gebied van wetenschap deden vrouwen vanaf dat moment niet meer onder voor de man, hoewel vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd bleven en blijven in leidende wetenschappelijke functies (De Bruijn, 2013). Een voorbeeld hiervan is het voorrangbeleid. De opvattingen over vrouwen- en mannentaal werden steeds meer ondersteund met empirische bewijzen.

De publicatie van het boek *Language and Women's Place* in 1975 geschreven door Robin Lakoff wordt door veel literatuur gezien als het daadwerkelijke beginpunt van de taal- en genderstudies. Lakoff is een vooraanstaand professor in de linguïstiek en gespecialiseerd in de relatie tussen taal en gender. Lakoffs boek was een springplank voor veel andere onderzoekers om het veelbesproken maar toen relatief weinig onderzochte veld van 'taal en gender' verder te bestuderen. Maar eerst zal ik het concept 'taal en gender studies' kort definiëren.

Taal en gender studies zijn studies in het veld van de sociolinguïstiek, waarbij de relatie tussen taalgebruik en sekse onderzocht wordt. Het kan hier gaan om het verband tussen sociaal gedrag en taal, grammaticaal geslacht, genderspecifieke vocabulaires, etc.

In de taal en gender studies zijn volgens Coates (1986) vier stromingen te onderscheiden, te weten:

1. De deficietbenadering
2. De dominantiebenadering
3. De verschillenbenadering
4. De dynamische benadering.

Elk van deze stromingen zal apart worden besproken. Vervolgens zal in 1.2 het binnen zowel sociolinguïstische studies als deze scriptie centrale concept 'op sekse gebaseerde variabiliteit' worden behandeld, en de relatie tussen sociolinguïstische competentie en gender: 'op sekse gebaseerde variabiliteit en sociolinguïstische competentie'.

1.1 Verschillende stromingen van de taal en gender studies

1.1.1 De deficietbenadering

Het meeste vroege werk in het veld van taal en gender volgde volgens Coates (1986) de deficietbenadering. Het bekendste werk dat deze benadering volgt is dat van Robin Lakoff, die het concept Women's Talk (Vrouwentaal) introduceerde. Dit wordt door Brouwer (1978) gekarakteriseerd met 'vrouwenpraat' vertaald; dit geeft al wel een idee van het soort taal dat hier bedoeld wordt. Vrouwentaal wordt gekenmerkt door algemene 'zwakkere' taaluitingen zoals aarzelingen, 'lege' bijvoeglijk naamwoorden, emotionele uitdrukkingen etc. Deze door Lakoff als typisch vrouwelijk bestempelde uitingen komen later in deze scriptie nog uitgebreid aan bod. Later is op deze visie veel kritiek gekomen, omdat het impliceert dat vrouwen ten eerste werkelijk een 'andere taal' spreken, en ten tweede dat deze taal ook nog een 'minderwaardige' variant is van de standaardtaal: de taal die mannen spreken. Vrouwen zouden volgens deze visie de taal van de mannen moeten leren om serieus genomen te worden.

Deze stroming klinkt achterhaald en is dat grotendeels ook. Dit kan deels te wijten zijn aan het feit dat niet Lakoff de eerste belangrijke onderzoeker is die deze benadering 'op poten heeft gezet', maar de Deense linguïst Jespersen (1860-1943), die ook de deficietbenadering hanteerde, ruim vijftig jaar voor de eerste publicatie van Lakoffs boek *Language and Women's place* (1975). Aangezien dit boek is gepubliceerd ruim voor de tweede feministische golf, is het niet verwonderlijk dat deze stroming erg ouderwets, achterhaald en vrouwonvriendelijk overkomt. Toch blijft het werk van Lakoff min of meer het startpunt van sociolinguïstisch genderonderzoek.

Jespersen schreef in 1922 het boek *Language, Nature and Development*, waarin ook het hoofdstuk 'The Woman' voorkwam. Dit hoofdstuk staat in het teken van de talige

ondergeschiktheid van de vrouw. Vrouwen hebben een onschuldiger, kinderlijker en meer simplistisch taalgebruik, en spreken over koetjes en kalfjes, terwijl mannen over de ‘echt belangrijke’ dingen praten (zie ook Van Ginneken (1913)). Aangezien Lakoff na meer dan vijftig jaar ook deze trend nog voortzette (zij het op een iets meer genuanceerde manier), kwam er een tegenbeweging die de deficietbenadering onderuit wilde halen: de dominantiebenadering.

1.1.2 De dominantiebenadering

De wat meer feministisch ingestelde linguïsten waren het niet eens met de ondergeschikte rol die de vrouw kreeg toebedeeld bij de deficietbenadering. Er ontstond een nieuwe stroming: de dominantiebenadering. Volgens Coates willen onderzoekers van deze stroming primair laten zien hoe de mannelijke onderdrukking te zien is in taalgedrag en taalgebruik.

In dit onderzoeksveld worden ‘doing power’ en ‘doing gender’ dan ook vaak als synoniemen omschreven (West & Zimmerman 1987). De mannen gebruiken hun hogere sociale status om hoger op de ladder te komen, en dat uit zich in hun daarom ook meer dominante taalgebruik. Gender wordt door West & Zimmerman als een prestatie gezien, niet als een biologisch gegeven (p. 126). Veel literatuur die deze benadering steunt, is minder objectief geschreven; het lijkt vaak of de schrijver (maar meestal schrijfster) een persoonlijk onrecht is aangedaan. De vraag is dan of de literatuur nog wel wetenschappelijk genoemd mag en kan worden, en of de meningen die er in geuit worden gestoeld zijn op degelijke argumenten.

Zo schrijft Victoria DeFrancisco (1997):

This chapter is about resistance. It is about my personal resistance to writing a traditional review of the communication and language literature on gender and power. (...)

I have been a disappointed woman. As with many, I came to the study of communication and gender as a result of my personal fascination and frustration in relations with others and owing to a conviction that gender inequalities played a central role in the dynamics of many of these relations. I have made many strides in my approach, as have others in the field. We have moved, for example, from an emphasis on amassing statistics of meaningless sex differences in communication style toward the study of gender on context, but I remain frustrated by the barriers we still face. (p. 37-38)

Veel studies naar het onderbrekingsgedrag van mannen en vrouwen zijn gekoppeld aan dominantie benadering.

Zo deed LaFrance in 1992 onderzoek naar het onderbrekingsgedrag van mannen en vrouwen en het sociale gedrag dat een observant daaraan koppelde. De conclusie wat betreft interrupties en gender is:

When a woman interrupts a man, she has broken more than a conversational rule; she has impugned an accepted social prescript concerning appropriate behavior by those possessing less power. Interruptions in this context connote impertinence rather than contentiousness. p. 509

Veel andere studies laten ook zien dat de man de vrouw vaker onderbreekt (o.a. Eakins en Eakins (1978) en West & Zimmerman (1983)). Dit wordt dan vaak gezien als een uiting van dominantie. Mannen bepalen vaak het onderwerp van gesprek (Fasold (1990), geciteerd in Corson, 1997). Het probleem bij deze onderzoeken is vaak, dat de steekproeven niet representatief zijn. Vaak zijn de onderzoeken (te) klein opgezet, en zijn de participanten niet een doorsnede van de bevolking (ze zijn vaak blank en hoog opgeleid). Veel onderzoeken naar onderbrekingen vinden geen overtuigend bewijs voor de interruptie-theorie (Eckert & McConnell (2003)). Volgens hen is deze hypothese inmiddels achterhaald, en zien

onderzoekers uit hun resultaten vaak wat ze verwachten te zien: de man heeft meer macht en laat dit ook zien, de vrouw is 'lief en mooi', en er wordt over haar heen gepraat.

De dominantiebenadering lijkt ook nu achterhaald, maar was wel een goede stap richting meer gedegen en uitgebreid linguïstisch onderzoek naar taal en gender.

1.1.3 De verschillenbenadering

Coates (1986) noemt als derde stroming de verschillenbenadering. De verschillenbenadering benadrukt de verschillende subculturen waarin mannen en vrouwen opgroeien in de samenleving, en die grotendeels verantwoordelijk zijn voor de verschillende taaluitingen die mannen en vrouwen doen. Het taalgebruik van vrouwen werd niet meer als minderwaardig beschouwd, maar als 'uniek', 'anders', omdat vrouwen van nature anders tegen de wereld aankijken dan mannen, namelijk meer empatisch. De spreekstrategieën van vrouwen werden steeds verder onderzocht en geprezen.

Wat duidelijk bij deze stroming naar voren komt, is dat het natuurlijke, biologische verschil tussen man en vrouw ook terug te zien is in het taalgebruik van beide seksen. Deze benadering gaat dus meer uit van 'nature', waar de domantiestroming meer uit gaat van 'nurture'; de mannelijke dominantie wordt in stand gehouden door de samenleving.

Waar Coates (1986) voor waarschuwt, is het gevaar van controversie wanneer deze stroming wordt gevolgd bij de analysering van 'mixed talk', waar de linguïst Deborah Tannen zich mee bezig houdt. In haar boek *You Just Don't Understand* (1991) houdt Tannen volgens Coates geen rekening met het fenomeen macht, terwijl dit wel een substantieel onderdeel van de taal en man/vrouw discourse is.

Desalniettemin heeft Tannen wel haar stempel gedrukt op de taal- en genderstudies door haar boek. Zo heeft zij het over 'rapport-talk' en 'report-talk' (p. 76), waarbij mannen vaak een

verslag uitbrengen in een gesprek, en vrouwen op een meer empathische manier spreken. Ook beschrijft zij de primaire verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen als tegenstellingen in gedrag:

- Status vs. support
 - ➔ De man probeert zijn status te behouden, de vrouw wil een netwerk van sociale contacten opbouwen
- Independence vs. intimacy
 - ➔ De man wil onafhankelijk zijn, de vrouw wil gezelligheid
- Advice vs. understanding
 - ➔ De man luistert naar problemen en geeft vaker advies dan steun, de vrouw luistert naar problemen en geeft vaker steun dan advies.
- Information vs. feelings
 - ➔ De man praat vaker over informationele onderwerpen dan over gevoelens en/of triviale zaken, de vrouw praat vaker over gevoelens en/of triviale zaken dan over informationele onderwerpen
- Orders vs. proposals
 - ➔ De man is meer geneigd om orders te geven, de vrouw is meer geneigd te overleggen of iets voor te stellen.
- Conflict vs. compromis
 - ➔ Mannen gaan sneller het conflict aan, vrouwen gaan het conflict liever uit de weg en proberen voor een compromis te zorgen.

Tannen zegt dat genderverschillen hetzelfde behandeld moeten worden als etnische of nationale verschillen, en hetzelfde respect verdienen (geciteerd in Cameron, 2007)

Maar al deze verschillen in taalstijl en taalgebruik tussen mannen en vrouwen lijken meer aangeboren dan aangeleerd te zijn: vrouwen zijn van nature meer betrokken, empatisch, meegaand en gevoelig, en mannen zijn van nature meer gericht op status, denken probleemoplossend en zijn biologisch gezien meer geneigd het voortouw te nemen.

1.1.4 De dynamische benadering

Als vierde en meest recente stroming noemt Coates (1986) de dynamische benadering. Er wordt bij deze benadering meer de nadruk gelegd op de dynamische aspecten van interactie. Aanhangers van deze stroming noemen gender meer een 'keus', een 'daad', dan iets wat biologisch en sociaal vaststaat. Het credo is: '*Doing* gender, not *being* gender.' Dat dit niet altijd even gemakkelijk te zeggen valt, zal later in deze scriptie duidelijk worden: zowel sekse als gender is namelijk voor de geboorte al aangelegd in de hersenen (en sekse ook in de rest van het lichaam). Wel kan men natuurlijk zijn taalgedrag aanpassen zodat het meer richting het taalgedrag van de andere sekse (of gender) gaat.

Een taalwetenschapper die zich erg met deze stroming bezighoudt, is Deborah Cameron, die in 2007 het boek *The Myth of Mars and Venus* geschreven heeft. Zij rekent af met de vijf mythen die er volgens haar over mannen- en vrouwentaal zijn:

1. Taal en communicatie zijn voor vrouwen belangrijker dan voor mannen; mannen praten meer dan vrouwen
2. Vrouwen hebben betere verbale vaardigheden dan mannen
3. Mannen gebruiken taal vaak nuttig, terwijl vrouwen taal vaak persoonlijk of relationeel gebruiken. Mannen praten over zaken en feiten, terwijl vrouwen over mensen, relaties en gevoelens praten.

4. Mannen gebruiken taal op een competitieve manier, wat laat zien dat ze een status willen verwerven en behouden; vrouwen gebruiken taal op een coöperatieve manier, wat laat zien dat ze gelijkheid en harmonie willen. Mannen praten daarom directer en minder beleefd dan vrouwen.
5. Deze verschillen leiden tot ‘miscommunicatie’ tussen de sekses. Dit geeft problemen in contexten waarbij man en vrouw samenwerken, en vooral in heteroseksuele relaties. (p. 8).

Het voert te ver om hier alle mythes en tegenargumenten afzonderlijk te bespreken. Later als ik het over het debat nature/nurture ga hebben, komen sommige argumenten van Cameron nog uitgebreid aan bod.

De hoofdconclusie die door Cameron (2007) getrokken wordt is: er zijn meer overeenkomsten dan verschillen in het taalgebruik van mannen en vrouwen. Ook zijn de verschillen binnen de sekses groter dan de verschillen tussen de sekses. Cameron roept op om op een complexere manier over gender te denken dan wat de voornoemde mythes ons voorschrijven.

De vier in dit hoofdstuk genoemde stromingen zijn geen apart afgebakende terreinen. De ene stroming kan in de andere overlopen, en de meeste linguïsten hangen niet per se één bepaalde stroming aan. Coates (1986) merkt dus terecht op:

The four approaches do not have rigid boundaries: researchers may be influenced by more than one theoretical perspective. What has changed is linguists’ sense that gender is not a static, add-on characteristic of speakers, but is something that is *accomplished* in talk every time we speak. (p. 7).

1.2 Op sekse gebaseerde variabiliteit and sociolinguïstische competentie

In zeer veel (soms redelijk verouderde) sociolinguïstische literatuur is te lezen dat vrouwen over het algemeen een grotere sociolinguïstische competentie hebben, en gevoeliger zijn voor veranderingen. Dit betekent niet per se dat vrouwen ook beter zijn in taal dan mannen. Labov (1990, 2001) (zoals geciteerd in Meyerhoff, 2006) heeft het over de twee principes van de ‘gender paradox’:

1. Vrouwen gebruiken de standaard meer dan mannen (*change from above*)
2. Vrouwen gebruiken de nieuwe variant meer dan mannen (*change from below*).

Volgens Chambers (2005) ‘schreeuwen’ deze resultaten die in zoveel literatuur voorkomen om een verklaring. Vrouwen komen volgens hem namelijk nogal slecht uit de verf wat deze theorie betreft. Vrouwen hypercorrigeren meer en zijn net zo precies op hun taalgebruik als op hun uiterlijk. Chambers zegt hierover: “It seemed clear to me that differences between women and men indicated not a female defence mechanism but rather a sociolinguistic advantage. Objectively, the differences between men and women pointed to greater sociolinguistic competence on the part of women.” (p.223)

Volgens Chambers is het logisch dat vrouwen zowel gebruik maken van de standaardvariant als de nieuwe variant, en dat zij stilistisch meer variatie vertonen: ze zijn socialer dan mannen. Ze hebben meer contacten, hun contacten komen uit een breder sociaal spectrum, en vrouwen doen meer verschillende activiteiten dan mannen. Hij noemt dit fenomeen ‘sex-based variability’ (op sekse gebaseerde variabiliteit). Als de man meer sociale contacten zou leggen en verschillende activiteiten zou ondernemen, zou de man een linguïstisch voordeel hebben. Helaas is dit niet het geval. Chambers stelt dus dat op sekse gebaseerde variabiliteit asymmetrisch is. Bij alle sociale situaties waarbij genderrollen sterk afgebakend zijn, is het altijd de vrouw die het ‘linguïstisch voortouw’ neemt, hoewel de man meer sociale contacten legt. Maar in middenklasse-gezinnen zijn de genderrollen veel minder strak afgebakend, en

ook hier zijn het de vrouwen die meer de zowel de standaardvariant als de nieuwe variant gebruiken, en variëren stilistisch meer in hun spraak dan mannen. Er lijkt hier dus een discrepantie te zijn. Chambers noemt deze asymmetrische op sekse gebaseerde variabiliteit zelfs aangeboren. Hier wordt later in deze scriptie nog uitgebreid op ingegaan.

In veel literatuur wordt de genderrol als oorzaak genoemd voor de linguïstische variatie. Maar Chambers stelt voor het om te draaien: de sociolinguïstische voorsprong van vrouwen kan de oorzaak zijn van de genderrol, niet het resultaat.

In zijn boek *Sociolinguistic Theory* noemt Chambers (2003) ook dat een onderscheid moet worden gemaakt tussen op sekse gebaseerde variabiliteit en op gender gebaseerde variabiliteit. Op sekse gebaseerde variabiliteit is de ontwikkeling van verschillen in talig gedrag tussen mannen en vrouwen door fysiologische, neurologische en/of biologische factoren. Bij op gender gebaseerde variabiliteit zijn deze verschillen in talig gedrag ontstaan door verschillen in genderrollen. In hoofdstuk 2 wordt dieper ingegaan op deze begrippen en hun effect op typisch mannelijk en vrouwelijk taalgedrag.

2. Typisch mannelijk en vrouwelijk taalgebruik en -gedrag

2.0 Inleiding

Er zijn boeken vol geschreven over de verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen. De linguïst die voor het eerst gedegen onderzoek deed naar dit onderwerp was Robin Lakoff, die in 1975 het boek *Language and Women's Place* schreef. Er is later door andere linguïsten op voortgebouwd, en ook veel commentaar op gegeven. In dit hoofdstuk zal door de literatuur als typisch mannelijk en vrouwelijk taalgebruik worden beschreven, met waar nodig de bijbehorende kritiekpunten.

Belangrijk om op te merken is dat Chambers (2003) een onderscheid maakt tussen sex-based variability (op sekse gebaseerde variabiliteit) en gender-based variability (op gender gebaseerde variabiliteit). Op sekse gebaseerde variabiliteit behelst verschillen in het taal en taalgebruik tussen mannen en vrouwen die gestoeld zijn op biologische, neurologische en fysiologische factoren. Bij op gender gebaseerde variabiliteit gaat het om verschillen in taalgedrag die het gevolg zijn van verschillen in genderrollen. Bij taalgedrag gaat het dus vrijwel altijd om op gender gebaseerde variabiliteit. Toch is dit onderscheid niet altijd even duidelijk te maken, omdat verschillen die in eerste instantie aangeleerd lijken te zijn, toch een aangeboren biologische oorsprong kunnen hebben.

Hieronder wordt een aantal voorbeelden gegeven van verschillen in taalgedrag tussen man en vrouw.

2.1 Lexicon

Vrouwen gebruiken meer ('lege') bijvoeglijk naamwoorden en minder krachttermen en obscene woorden. Vrouwen gebruiken meer versterkingswoorden, zoals in de zin 'That movie makes me *so* sick'. Lakoff stelt dat vrouwen vaker 'zo' gebruiken om al te stellige uitspraken te omzeilen (zoals geciteerd in Brouwer, 1978). Ook zouden volgens Lakoff vrouwen over een groter kleurenvoculaire beschikken dan mannen. Volgens Chambers (2003) kunnen verschillen in vocabulaire toe te schrijven zijn aan verschillen in *mobilititeit*. Vrouwen gaan misschien meer met vrouwen om, en hebben beroepen of contacten waarbij een meer gematigd taalgebruik passend is. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat vrouwen volgens Chambers vaak een grotere *geographical range* en *social breadth* hebben. Vrouwen gaan dus met meer verschillende bevolkingsgroepen om en zijn vaker verder weg uit hun vertrouwde omgeving. Hierdoor worden ze socialer en zijn ze misschien wat subtieler en minder aanmatigend in hun taalgebruik dan mannen.

Ook Keune (2012) noemt in haar dissertatie zogenoemde 'registerverschillen': mannen gebruiken meer 'informerende' lexicale items, terwijl vrouwen meer een 'betrokken' vocabulaire hebben.

2.2 Zinsbouw en intonatie

Lakoff heeft het in haar boek over het onzekere taalgebruik van vrouwen. Hedging is volgens zowel Lakoff (1975) als Coates (1986) een teken van twijfel en een mindere mate van zelfverzekerdheid. Vrouwen gebruiken vaker zinsconstructies als 'Maybe he's right, maybe I am a crap manager' of 'Anna's mother *probably* told the milkman. Volgens Coates is dit een teken van de empathische vermogens van de vrouw; vrouwen kunnen zich goed invoelen in de emoties van anderen. Vrouwen lijken van nature ook een beter taalvermogen te hebben, dus

zou hedging ook een strategie kunnen zijn om tijd te rekken. Na een denkpaauze zouden vrouwen op het goede of betere woord kunnen komen. Een voorbeeld uit Coates (1986): 'It feels like your nose is *just sort of*... expanding.' Een ander empathisch aspect van hedging zou volgens Coates zijn dat woorden als 'sort of' of 'you know' dienen om zo min mogelijk afstand tussen de spreker en de luisteraar te creëren en zo min mogelijk 'de expert uit de hangen'. Coates centrale boodschap wat betreft vrouwen en hedging kan als volgt omschreven worden: vrouwen zijn socialer; ze bespreken gevoelige onderwerpen, ze betrekken zichzelf bij een gesprek en ze hebben een meer collaboratieve houding. Om die attitude in hun taalgebruik te laten zien maken ze gebruik van taaluitingen zoals hedging. Volgens Chambers (2003) kan dit te wijten zijn aan de mate van *beleefdheid* die vrouwen manifesteren. Chambers heeft het over een *positive face* en *negative face*. Een *negative face* wil zeggen dat de spreker autonomie en zelfverzekerdheid wil uitstralen. Bij een *positive face* wil de spreker goedkeuring en medewerking tonen. In dit licht zou men kunnen zeggen dat vrouwen meer gebruik maken van een *positive face*, en mannen van een *negative face*.

Volgens Brend (1971) (zoals geciteerd in Brouwer, 1976) hebben vrouwen een afwisselender intonatie dan mannen. Biemans (2000) bespreekt ook deze en andere verschillen. Dit wordt verklaard door het feit dat vrouwen van nature emotioneler zijn. Mannen zijn daarentegen minder emotioneel, en praten dus meer monotoon.

2.3 Vragen

De vrouw staat er om bekend veel vragen te stellen. Misschien is het daarom dat Coates (1986) onderscheid maakt tussen zeven soorten vragen die vrouwen stellen. Elk soort vraag is door haar ondersteund met transcripties van gesprekken, die niet in deze scriptie opgenomen zullen worden.

1. Vragen om iets te weten te komen.

Bij dit soort vragen horen ook de zogenoemde Wh-vragen: vragen die beginnen met ‘wie’, ‘wat’, ‘waar’, ‘waarom’ en ‘hoe’. Volgens Lakoff gebruiken vrouwen Wh-vragen minder vaak om informatie te verkrijgen, maar meer om iets op een beleefde en aardige manier te vragen: ‘Why don’t you open the door?’

2. Vragen om het gesprek op gang te houden

Vrouwen zijn zeer meelevend, en stellen vaak vragen over het leven van de gesprekspartner (vooral als het een vriendin betreft). Vragen als ‘Waar ga je heen deze vakantie?’, ‘Wat voor weer zou het worden vandaag?’ etc.

3. Vragen om een verhaal uit te lokken

Waarschijnlijk onderschrijft deze vraagstijl de bewering dat vrouwen van nature nieuwsgierig zijn. Vrouwen stellen vaker vragen die tot een gesprek uitnodigen. Zelfs vragen waar je volgens de regels alleen ja of nee op kunt antwoorden (‘Heb je de baan gekregen?’) lijken aanleiding te zijn tot een heel gesprek.

4. Een onderwerp aansnijden

Dit vraagtype overlapt met nummer 3, maar gaat hier meer over het aansnijden van een compleet nieuw onderwerp (‘Denk je dat wij erge pubers waren?’, ‘Heb je dat gehoord van die overval afgelopen zaterdag?’) etc.

5. Een onderwerp verder uitdiepen

Wanneer een spreekster nog verder door wil gaan over het besproken onderwerp, kan zijn bijvoorbeeld vragen: ‘WAAROM doen dat soort mannen dat nou altijd?’ (de wc-bril omhoog laten staan).

6. Hedging en vragen tegelijkertijd

Dit soort vragen worden vaak gebruikt om of het gezicht van de spreekster of het gezicht van de geadresseerde te redden. (‘Ik bedoel, hoe kun je nou naar dit soort muziek luisteren?’)

7. Retorische vragen

Retorische vragen stellen is een manier om algemene waarheden te verkondigen, en te controleren of iedereen het met het vaststaande antwoord eens is. ‘Waarom doen mannen nou nooit de wc-bril omlaag?’

8. Proberen niet de betweter uit te hangen

Door vragen te stellen lijkt het alsof je iets niet weet en kom je niet als een expert over. ‘Is the answer Egypt?’.

Een ander type vraag dat niet in het boek van Coates voorkomt is de zogenoemde ‘tag-question’. In de afgelopen jaren is hier het een en ander of gepubliceerd. Een van de eersten die het begrip ‘tag-question’ noemt is Lakoff (1975) in haar boek (p. 48). In plaats van ‘John is here’ zeggen vrouwen eerder ‘John is here, isn’t he?’ Dit zou volgens Lakoff zijn omdat een afwachtende houding vrouwen al met de paplepel is ingegoten bij de opvoeding. Ook de aarzelende intonatie van vrouwen is hier volgens Lakoff het gevolg van. Coates (1986) bestrijdt het idee dat vragen een afwachtende en minder assertieve houding suggereert: verschillende studies bewijzen namelijk dat overtuigende sprekers (doktoren, leraren, tv-presentatoren etc.) juist veel vragen stellen dan minder overtuigende sprekers. Het gaat hier om *asymmetrische* gesprekken. Maar gesprekken tussen vriendinnen zijn niet asymmetrisch, het gaat niet om machtsuitstraling. En toch stellen vrouwen ook aan elkaar veel vragen. Coates gooit het ook bij dit probleem weer op de sociale houding van vrouwen. Bij vriendschappen tussen vrouwen is het krijgen en behouden van een ‘gedeelde wereld’ belangrijk. Daarom is het cruciaal om te controleren of de assumpties van de gedeelde wereld nog wel kloppen: er zullen vragen moeten worden gesteld. Ten tweede worden vragen gebruikt om collaboratief over te komen. Ten derde is vragen stellen, net als hedging, een manier om niet als een betweter over te komen. Coates sluit zich hiermee aan bij de

opvattingen van Lakoff, die ook impliceert dat de meeste taaluitingen van vrouwen gekenmerkt zijn door onzekerheid.

Maar het wil niet altijd zeggen dat het stellen van (veel) vragen stellen een teken van onzekerheid is. Coates noemt in haar boek het voorbeeld van tv-presentatoren, magistraten, doktoren, docenten etc. die juist veel vragen stellen, en juist als overtuigende sprekers overkomen. Dit onderzoek heeft zich volgens Coates vooral gebaseerd op de asymmetrische tussen spreker en toehoorder, waarbij de spreker een hogere status heeft dan de toehoorder (bijvoorbeeld de verhouding leraar-leerling).

2.4 Beurtwisselingen en onderbrekingen

In de Westerse cultuur is het voorgeschreven te wachten tot de ander uitgepraat is voor je zelf begint met spreken. Kinderen wordt gezegd dat maar één persoon tegelijk mag praten, en dat je ‘op je beurt moet wachten’. Maar in het dagelijkse (volwassen) leven gaat deze regel vaak niet op. Het lijkt erop dat vrouwen (vooral elkaar) meer onderbreken, maar dat ze zich er weinig aan storen zolang de sfeer coöperatief is. Vrouwen gebruiken ‘door elkaar praten’ op een sociale manier om contact te maken, om gedeelde kennis te tonen, niet om een punt te maken of om per se het woord te hebben (Coates 1986).

Ook in Tannen (1990) is er informatie te vinden over het interruptiegedrag van mannen en vrouwen. Zij maakt onderscheid tussen overlapping en interruptie. Bij overlapping spreken twee of meer personen tegelijkertijd, terwijl het bij een interruptie in principe gaat om het ontnemen van iemands spreekrecht. Op die manier kan er dus sprake zijn van interruptie zonder overlapping (waarbij iemand dus onderbroken wordt) en overlapping zonder interruptie (waarbij mensen tegelijk praten, maar elkaar niet het gevoel geven dat het recht op spreken wordt geschaad).

Een overlapping kan in bepaalde gesprekken coöperatief zijn. Dit betekent dat de overlapping niet als negatief wordt ervaren. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren als beide sprekers elkaar aanvullen, zonder elkaar te ergeren. Het helpt ook als de sprekers overeenkomsten vertonen in bijvoorbeeld gewoontes en houdingen. Daarnaast wordt het coöperatief overlappen ook niet als ergernis ervaren als beide sprekers zich vrij voelen om elkaars interruptie te negeren. Toch hoeft een overlapping niet altijd coöperatief zijn. Hierbij wordt de overlapping als negatief ervaren. Dit kan door een bepaalde manier van praten, maar ook door het taalgebruik veroorzaakt worden. Hierbij zal een of beide sprekers het gevoel krijgen niet volledig vrij te zijn in zijn of haar spreken.

In dit licht zijn er wel degelijk verschillen tussen man en vrouwen. Vrouwen hebben vaak gesprekken waarbij meerdere stemmen tegelijk plaatsvinden. Er is een onderzoek uitgevoerd door Kalčík (geciteerd in Tannen, 1990) over gesprekken tussen vrouwen onderling en mannen onderling. Hieruit kwam wel degelijk als resultaat dat er in de gesprekken onder vrouwen meer werd geïnterrupteerd. Een ander opmerkelijk verschil rond interruptie is dat vrouwen minder snel geneigd zijn om te onderbreken wanneer de situatie informatiegericht is (aldus het onderzoek van Edelsky (geciteerd in Tannen, 1990)). Vrouwen hebben er daarentegen minder moeite mee om te overlappen als de situatie om contactgericht spreken vraagt. Mannen hebben juist vaak moeite met overlapping of interruptie van vrouwen. Ze vatten een overlapping vaak op als verlies van het recht om hun eigen verhaal te vertellen, ook als de vrouw de man gelijk geeft en zijn standpunt wil onderbouwen. Mannen ergeren zich vaak ook aan de coöperatieve overlapping van vrouwen.

Het onderzoek van Edelsky bracht hiermee een aantal interessante verschillen in taalgedrag tussen mannen en vrouwen aan het licht.

2.5 Innovatie en veranderingen

Veel onderzoekers, waaronder William Labov, zijn het erover eens dat vrouwen de ‘trendsetters’ zijn wat betreft nieuwe linguïstische varianten in een taal. Zoals in hoofdstuk 1 is gezegd, gebruiken vrouwen zowel de standaardvariant meer dan mannen, evenals de nieuwe varianten. Marianna Di Paolo (geciteerd in Meyerhoff, 2006) vond dat in het Engels het nieuwe fenomeen *merger* tussen [ɪ] en [i] en tussen [ʊ] en [u] vaker voorkomt in spraak bij jonge vrouwen dan bij jonge mannen.

Uit onderzoek van Labov (2001) over de verspreiding van nieuwe varianten in Philadelphia (het voert te ver om dit hier uitgebreid te behandelen) blijkt ook dat vrouwen vaker de standaardvariant gebruiken, maar in een meer formele setting toch ook de nieuwere variant met meer prestige gebruiken.

2.6 Fonetiek

2.6.1 Op sekse gebaseerde variabiliteit

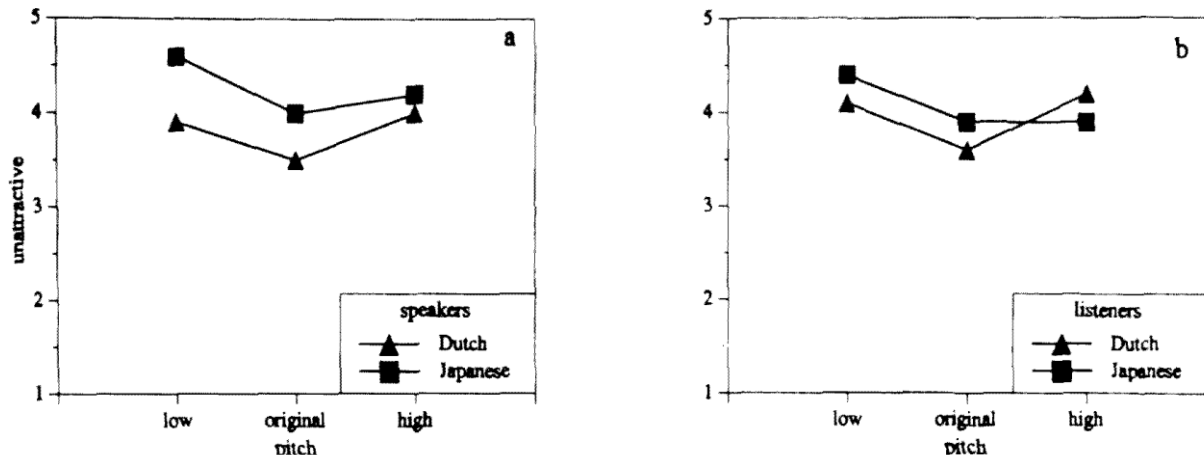
Aan het spraakgeluid van een volwassen persoon is meestal goed te horen of het om een man of een vrouw gaat. Bij kinderen is dit onderscheid iets moeilijker te maken, omdat de intrinsieke toonhoogte (F_0) vaak nog niet erg verschilt in de periode vóór de puberteit. Tijdens de puberteit daalt de gemiddelde toonhoogte bij jongens met ongeveer 1 octaaf, terwijl bij meisjes de toonhoogte veel minder daalt (1 á 2 semitonen).

Feit blijft dat er bij volwassen sprekers grote anatomisch-fysiologische verschillen te benoemen zijn tussen mannen en vrouwen qua lengte, massa en spanning van de stembanden en in de omvang van de orale en nasale holten (Rietveld & Van Heuven (2009)). Zoals al eerder is gezegd, is op sekse gebaseerde variabiliteit een vorm van variabiliteit die gestuurd

dan wel gestimuleerd wordt door biologische, fysiologische en/of neurologische factoren. Vrouwen hebben bijvoorbeeld minder kans op dyslexie, zijn minder vaak linkshandig, worden minder vaak kaal en leven over het algemeen langer dan mannen. Maar ook de verschillen in spraakorganen en de bijbehorende verschillen in fonetiek tussen mannen en vrouwen zijn een uitgelezen voorbeeld van op sekse gebaseerde variabiliteit. Maar biologische verschillen tussen man en vrouw hebben vrijwel nooit invloed op hun taalgedrag (op gender gebaseerde variabiliteit) Hieronder wordt een aantal fonetische verschillen tussen man en vrouw beschreven.

2.6.2 Stemgebruik

Mannen hebben over het algemeen langere stembanden dan vrouwen, en hiermee een lagere F_0 . De gemiddelde stembandlengte van de man ligt tussen de 17 en 24 millimeter, bij vrouwen is deze 13 tot 17 millimeter. Uit onderzoek van Van Bezooijen (1993) is gebleken dat de grondfrequentie van volwassen Nederlandse vrouwen ongeveer 190 Hz is, en de grondfrequentie van vrouwen ongeveer 110 Hz. Dit hoeft niet te gelden voor andere bevolkingsgroepen of culturen. Van Bezooijen (1995) deed onderzoek naar de F_0 van naar leeftijd homogene groepen vrouwen uit twee verschillende talengemeenschappen: Nederland en Japan. De Japanse vrouwen hebben gemiddeld de hoogste F_0 , terwijl daar fysiologisch geen aanleiding voor zou zijn. Volgens Van Bezooijen zou de reden hiervoor zijn dat in de Japanse vrouwelijkheid nog steeds extra benadrukt dient te worden, en in Japan wordt een hogere vrouwenstem geassocieerd met vrouwelijkheid en hulpeloosheid. In Nederland hebben vrouwen een meer 'masculiene' intrinsieke toonhoogte. Uit haar onderzoek blijkt ook dat de ideale vrouw voor Nederlandse mannen een lagere stem heeft dan de ideale vrouw voor Japanse mannen. Dit resultaat is door Van Bezooijen als volgt in deze grafiek weergegeven:

Figuur 1. Correlatie tussen pitch en cultuur voor spreker (a) en luisteraar (b) wat betreft *onaantrekkelijkheid*. Overgenomen van Van Bezooijen (1995). Sociocultural aspects of pitch differences between Japanese and Dutch women. *Language and Speech*, 38, p. 261.

Dat mannen langere stembanden hebben, heeft niet alleen gevolgen voor de stemhoogte, maar ook op spraak. Uit een onderzoek van Slis (1985) blijkt namelijk dat vrouwen fricatieven die normaal stemhebbend zijn met minder stem dan mannen uitspreken. Dit komt met name omdat vrouwen kortere stembanden hebben, en het lastiger is om korte stembanden te laten trillen.

Er is door Edelsky (1979) onderzoek gedaan naar de modelgebonden verschillen in de intonatie van mannen en vrouwen. Met modelgebonden intonatieverschillen wordt de mogelijk verschillende keus van intonatiecontouren, verschillen in mate van globale daling (downtrend) en specifieke vorm en timing van F_0 -bewegingen bedoeld, zoals die worden onderscheiden in modellen van de (Nederlandse) zinsmelodie (Rietveld & Van Heuven (2009)). Uit het onderzoek van Edelsky bleek dat Amerikaanse vrouwen in declaratieve zinnen minder vaak naar beneden gaan in toonhoogte aan het einde van de zin dan mannen. Reden hiervoor zou kunnen zijn dat (Amerikaanse) vrouwen psychisch onzeker zouden zijn, en minder snel geneigd zijn hun mening op een assertieve manier uit te spreken. Hierbij gaan ze dus uit van de theorie voorgesteld door Lakoff: vrouwen worden onderdrukt, en zijn daardoor

onzekerder, ook in hun taalgedrag en taalgebruik. In Edelsky's onderzoek werd ook onderzocht hoe de proefpersonen een omhoog gaande zinsprosodie ervoeren. Het bleek dat deze zinsprosodie als het meest vrouwelijk werd ervaren, en dat vrouwenstemmen als minder competent en minder dominant werd ervaren.

Een tegenargument voor deze 'intrinsieke' onderdanigheid van de vrouw en haar taalgebruik is gevonden door Kraayeveld (1997) (geciteerd in Rietveld & Van Heuven (2009)), die bij Nederlandse mannen en vrouwen geen significant verschil vond in intonatiepatronen.

Collins (2000) suggereert dat de lagere stem van mannen is ontstaan door seksuele selectie.

Mannen die een lagere stem hebben zijn groter, hebben meer spierkracht en zijn beter in staat kinderen te verwekken en te beschermen. Mannen kregen, om de kans op voortplanting groter te maken, tijdens de evolutie een lagere stem. Ook nu vinden vrouwen mannen met een lagere stem, en een stem die weinig toonhoogtevariatie vertoont het aantrekkelijkst (Collins (2000)).

Een onderzoek uitgevoerd door Putz et al. (2006) laat zien dat een lagere mannenstem niet alleen de indruk van dominantie geeft, maar daadwerkelijk een indicator van dominantie is.

Dit onderzoek laat onder meer zien dat mannen met een lager stem fysiek dominanter zijn en meer seksuele partners hadden. Ook blijkt uit dit onderzoek dat mannen die zichzelf dominanter vinden dan de mannelijke gesprekspartner hun stemgebruik aanpassen en lager gaan praten dan wanneer ze met een gelijke praten.

Deze onderzoeken vormen een bewijs voor het standpunt dat typisch mannelijk taalgebruik (of in ieder geval toonhoogte) aangeboren is, en via evolutie in het DNA van de mannen is terechtgekomen. In hoofdstuk 3 komt dit onderwerp uitgebreider aan bod.

Vrouwen hebben een hogere F_0 dan mannen. Maar er zijn nog meer verschillen te noemen wat betreft stemgebruik van mannen en vrouwen. Rietveld & Van Heuven (2009) vonden er twee:

1. Bij de vrouw is de glottis een relatief langer deel van de periodeduur geopend. (...) De relatief kortere puls bij de man zorgt ervoor dat de hogere harmonischen relatief sterk blijven; bij vrouwen valt het stembandspectrum sneller af en zijn de boventonen relatief zwak. Dit verschil in spectrale helling is hoorbaar, ook als de grondfrequentie van man en vrouw gelijk is.
2. Bij de vrouwenstem gaan de stembanden bij de stembandsluiting minder ver dicht dan bij de man. Daardoor lekt er bij de vrouw tijdens de gesloten fase meer lucht tussen de stembanden door dan bij de man. Deze lekstroom veroorzaakt luchtwervelingen, waardoor vrouwen in het algemeen iets heser klinken dan mannen. Tevens veroorzaakt de onvolledige stembandsluiting bij vrouwen een permanente open verbinding tussen supra- en subglottale holten, met als gevolg een vergroting van de bandbreedte van de eerste formant; de F_1 is daardoor minder scherp hoorbaar. (p. 341)

Naast een verschil in toonhoogteperceptie en masculiniteit/feminiteit noemt Biemans (2000) ook een verschil in spreektempo-perceptie en gender. Een spreekstem die gemanipuleerd is op snelheid wordt mannelijker gevonden wanneer de spreesnelheid hoog is, en meer vrouwelijk wanneer deze laag is.

Uit deze bronnen blijkt dus dat niet alleen de F_0 van mannen en vrouwen verschillen, maar dat er meer verschillen in stemgebruik zijn: stembandsluiting, stembandspectrum en spreesnelheid.

2.6.3 Articulatie

Over het algemeen zijn vrouwen kleiner dan mannen. Een bijkomstigheid hiervan is dat het spraakorgaan van een vrouw kleiner is dan dat van een man. Zoals al eerder is gezegd,

spreken vrouwen mede hierdoor in een hogere toonhoogte dan mannen, en gebruiken ze hun stembanden op een iets andere manier.

Maar ook qua articulatie zijn er verschillen tussen mannen en vrouwen te constateren. Zo blijkt dat vrouwen vaker de volgens de norm correcte uitspraak hebben. Brouwer (1989) deed onderzoek naar het spreekgedrag van Amsterdamse mannen en vrouwen. Het bleek dat wat betreft de klinkers /a, e, o au, ϵ i, æ y/ de vrouwen vaker de standaard-Nederlandse variant uitspraken, en dat mannen vaker de Amsterdamse varianten bezigden. Ook bleek dat vrouwen die werken en kinderen hebben vaker Standaard-Nederlands spreken, en vrouwen die niet werken maar wel kinderen hebben vaker Amsterdams spreken. Dit verschil tussen werkende en niet werkende vrouwen komt niet naar voren bij vrouwen die geen kinderen hebben. Ook zijn vrouwen vaker 'trendsetters' op talig gebied: vrouwen gebruiken vaker de nieuwe variant in de taal. Van den Toorn (1992) bemerkt dat de zogenoemde 'Gooise *r*' vaker door vrouwen dan door mannen worden gebezigd. Hij zegt hierover:

Zo moet het iedereen die onze audiovisuele media beluistert, opvallen dat de laatste jaren de uitspraak van de *r* bij jongere Nederlanders, vooral vrouwen, verandert: de velaire en uvulaire *r* wijkt voor een variant die men het beste als 'retroflex' zou kunnen omschrijven: de articulatie geschiedt met een tamelijk gespannen, teruggetrokken tong. Televisie-omroepsters en boodschapsters van reclameteksten kan men deze klank horen bezigen in woorden als *heerlijk*, *meer*, *super* e.d. Het verschijnsel staat bekend als de Gooise *r*. (p. 6).

2.7 Kritiek

Lakoff's boek heeft zeer veel betekend voor de taal en gender studies, maar er is één overkoepelend kritiekpunt op haar werk te noemen: het is grotendeels gebaseerd op introspectie. Ze noemt op basis van haar intuïtie een aantal verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen, en verbindt daar conclusies aan over de positie die beide seksen in de maatschappij innemen. Coates (1986) heeft de verschillende claims die Lakoff maakt over vrouwelijke taaluitingen onderzocht door middel van getranscribeerde gesprekken, en lijkt er op dat de beweringen van Lakoff nog steeds stand houden. Beide linguïsten hebben wel een tamelijk eenzijdig standpunt: vrouwen zijn van nature emotioneler, en hebben daarom een ander taalgebruik. Het taalgebruik zit dus indirect in het DNA 'ingebakken'. Andere cognitieve aspecten van taalgebruik of niet-aangeboren sociale factoren worden niet of nauwelijks besproken.

Tannen (1990) verwerpt het idee dat er essentiële verschillen in de hersenen zitten, maar is van mening dat de talige verschillen tussen man en vrouw het product zijn van sociale indelingen en posities. Zo beschrijft zij als voorbeeld de studie van Hyde (2005), waaruit is gebleken dat bij verbale vaardigheden en gedrag er nauwelijks significant verschil is tussen mannen en vrouwen. Ook beschrijft Tannen een onderzoek uitgevoerd door Holmes (1984), waarbij Holmes het fenomeen 'tag questions', voor het eerst beschreven door Lakoff (1975) onder de loep neemt. Volgens Lakoff zijn 'tag questions' een uiting van onzekerheid, maar zowel Coates (1986) als Tannen (1990) bestrijden deze theorie. Het onderzoek van Holmes (geciteerd in Tannen, 1990) wijst uit dat vrouwen 'tag questions' niet gebruiken als uiting van onderdanigheid of onzekerheid, maar als uitnodiging voor de gesprekspartner om op het onderwerp in te gaan.

Op grond van deze en andere studies illustreren volgens Tannen dat taalgebruik alleen *indirect* te koppelen is aan gender. Mannen en vrouwen praten niet verschillend omdat ze

genetisch anders in elkaar zitten, maar omdat ze andere activiteiten hebben of andere conversaties (en rollen binnen die conversaties) hebben.

Ook noemt Tannen een kritiekpunt die al eerder is genoemd in dit werkstuk: veel genderlinguïstisch onderzoek is gebaseerd op introspectie, eigen ervaringen en wijdverspreide mythes, en zijn dus niet wetenschappelijk genoeg onderbouwd of zelfs nauwelijks getoetst.

Ook bij het onderwerp ‘onderbrekingen’ kunnen een aantal kanttekeningen geplaatst worden.

Veel onderzoeken naar dit fenomeen zijn niet betrouwbaar of er komt geen duidelijk seks-genderverschil als resultaat uit. Uit onderzoek van Murray en Covelli (1988) blijkt ook dat vrouwen net zo vaak onderbreken als mannen, en dat het ook zeer van het onderwerp van gesprek en de setting afhangt wie er het meest interrumpeert.

In het volgende hoofdstuk wordt naar de wat meer wetenschappelijk onderbouwde keerzijde van taal en gender gekeken: mannen- en vrouwentaal in het brein en DNA.

3. Mannen- en vrouwentaal in het brein

3.0 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is vooral ingegaan op de sociale aspecten wat betreft sociolinguïstische competentie van mannen en vrouwen. Vrouwen zouden bijvoorbeeld van nature coöperatiever dan mannen zijn, en daarom veel gebruik maken van een vragende zinsbouw en *hedging*. Maar er is ook een meer biologisch onderwerp aangeroerd in deelhoofdstuk 2.6: fonetiek. Hier ging het meer om de verschillen qua spraakapparaat tussen mannen en vrouwen, en de verschillen in stemklanken en articulatie die hier het gevolg van zijn. In dit hoofdstuk worden de aangeboren factoren verder uitgediept, en zal in het bijzonder worden ingegaan op mannen- en vrouwentaal in het brein en DNA, en welke invloed opvoeding hierop heeft.

3.1 Sekse en gender

Het belangrijkste onderscheid dat binnen dit hoofdstuk gemaakt wordt, is het verschil tussen sekse en gender. West & Zimmerman (1987) hebben over dit onderscheid een inmiddels binnen de sociolinguïstiek beroemde spreuk de wereld ingebracht: “Gender is not something we are born with, and not something we *have*, but something we *do*.”

Eckert & McConnell (2003) beschrijven het onderscheid tussen sekse en gender op de volgende manier: “Sex is a biological categorization based primarily on reproductive potential, whereas gender is the social elaboration of biological sex.” (p. 10).

Sekse is dus de biologische benaming voor man, vrouw of transgender zijn, en gender is de sociale benaming hiervoor. In de meeste gevallen overlappen sekse en gender elkaar: een man is bijvoorbeeld in de meeste gevallen minder vaak geneigd rode nagellak op te doen dan een vrouw. Gender zit dus in de meeste gevallen ‘vast’ aan de biologische sekse van een persoon.

Ook aan het sociale ‘gender-gedrag’ kan vaak gezien worden of iemand een man of een vrouw is (bijvoorbeeld door de manier waarop iemand loopt).

Het lastige bij het sekse-gender onderscheid is dat er geen duidelijke scheidingslijn tussen de twee begrippen is. Het is niet per se het geval dat sekse bij *nature* en gender bij *nurture* hoort. Er is geen eenduidig biologisch criterium voor het onderscheid tussen het mannelijke en vrouwelijke geslacht. Dit onderscheid is opgebouwd uit meerdere onderdelen: anatomische kenmerken, chromosomale kenmerken en hormonale kenmerken (Eckert & McConnell (2003)).

Gender wordt niet automatisch gegenereerd door de uiterlijke (geslachts-)kenmerken. Het is geen voorgeschreven wet dat een vrouw thuisblijft om het huishouden te doen, terwijl de man in de kolenmijnen gaat werken. Ook is het niet zo dat een man per se van de kleur blauw moet houden, en een vrouw van de kleur roze. Gender is het *proces* van het creëren van een tweedeling tussen mannen en vrouwen. Gender wordt vaak door mensen gebruikt om hun sekse extra te benadrukken (‘extra’ mannelijk of vrouwelijk gedrag), omdat de maatschappij dit van hen verlangt. Gender zou volgens deze benadering dus aangeleerd zijn, en niet per se aangeboren. Maar volgens sommige onderzoekers (o.a. Dr. Swaab) is gender ook al voor de geboorte in de hersenen aangelegd. Over deze discussie, in combinatie met gender-specifiek taalgebruik, wordt in dit hoofdstuk verder ingegaan. Het is belangrijk om drie sekse-gender paradigma’s te onderscheiden binnen de sociolinguïstiek: homologie, analogie en heterogeniteit. Volgens de homologie-benadering wordt gender gedetermineerd door sekse, hersenstructuur en hormonen. Deze benadering gaat er dus van uit dat gender aangeboren is. Volgens de analogie-benadering is gender een aangeleerde, symbolische markeerder van sekse. En volgens de heterogeniteit-benadering construeert gender sekse, en gaan de twee begrippen hand in hand. Deze drie paradigma’s worden in dit hoofdstuk besproken.

3.2 Homologie

Zoals al in het vorige deelhoofdstuk is gezegd, stelt de homologie-benadering dat gender in het DNA van een persoon zit, en niet is aangeleerd. Gender is terug te vinden in de structuur van de hersenen, de uiterlijke geslachtskenmerken, en de hormonale verschillen tussen man en vrouw. De talige verschillen tussen man en vrouw, die volgens veel onderzoekers een onderdeel zijn van gender, zijn volgens de homologie-benadering aangeboren en dus terug te vinden in de genen. Hierbij horen ook de verschillen in spraakorganen tussen mannen en vrouwen, die ook aangeboren zijn. Als eerste wordt in dit hoofdstuk deze verschillen in spraakorganen besproken. Daarna zullen de verschillen in hersenstructuur worden besproken.

3.2.1 *Verschillen in spraakorganen*

Zoals al uitgebreid in hoofdstuk 2 aan bod is gekomen, zijn er grote verschillen tussen de spraakorganen van mannen en vrouwen. Een aantal van deze verschillen zijn:

- De larynx van mannen is groter dan die van vrouwen.
- De mondholte van mannen is groter dan die van vrouwen.
- De stembanden van mannen zijn langer dan die van vrouwen.
- De herhalingsfrequentie van de trillingen van de stembanden is bij mannen lager. Bij mannen is dit tussen de 80 en 200 trillingen per seconde. Bij vrouwen ligt dit aantal tussen de 200 en de 300 trillingen per seconde.

In hoofdstuk 2 is ook al gezegd dat de lagere stem van mannen een evolutionaire oorzaak kan hebben. Een zwaardere mannenstem klinkt alsof het van een zwaardere en/of sterkere persoon komt, die mogelijke vijanden kan verslaan, voor veel nakomelingen kan zorgen en zijn familie kan beschermen. Omdat dit onderwerp al in hoofdstuk 2 aan bod is gekomen zal ik hier niet in herhaling vallen, maar het is belangrijk om ook in dit hoofdstuk het subject

‘spraakorganen’ terug te laten komen, omdat het een duidelijk biologisch/evolutionaire achtergrond heeft.

3.2.2 Hersenstructuur

Er is veel discussie over de vraag of het gevoel man of vrouw te zijn aangeboren of aangeleerd is. De meer feministische invalshoek zegt dat een mens ‘kneedbaar’ is, en dat de opvoeding de genderidentiteit bepaalt. Maar uit de biologische hoek komen andere geluiden.

Zo zegt Swaab (2010) hierover:

Niets lijkt simpeler dan bij de geboorte te zien of het kind een jongetje of een meisje is. Bij de bevruchting staat het al vast: twee XX-chromosomen wordt een meisje en één X- en één Y-chromosoom wordt een jongetje. Het Y-chromosoom van het jongetje zet een proces in gang waardoor het manlijke hormoon testosteron wordt gevormd. Tussen de 6e en 12e zwangerschapsweek ontwikkelen de geslachtsorganen van het kind zich in manlijke of vrouwelijke richting door de aan- of afwezigheid van testosteron. Vervolgens differentiëren de hersenen zich in manlijke of vrouwelijke richting in de tweede helft van de zwangerschap, doordat het jongetje dan een piek van testosteron produceert en het meisje niet. In deze periode wordt het gevoel man of vrouw te zijn, onze genderidentiteit, voor de rest van ons leven vastgelegd in onze hersenstructuren. (p. 82)

Het hormoon testosteron zorgt naast de uiterlijke mannelijke geslachtskenmerken ook voor andere verschillen tussen mannen en vrouwen. Zo verschilt de hersenstructuur van man en vrouw, het corpus callosum is bij vrouwen groter dan bij mannen, en is het weefsel meer

bolvormig bij vrouwen. Over deze en andere verschillen zal hieronder meer in detail worden ingegaan.

In de jaren 60-80 van de 20ste eeuw was de algemene opvatting dat een kind als een tabula rasa (onbeschreven blad) ter wereld kwam, en door de omgeving en opvoeding in zowel een mannelijke als een vrouwelijke richting kon worden gestuurd. Tijdens de feministische jaren 1970 werden meer meisjes gestimuleerd om met auto's te spelen, en jongens om met poppen te spelen, om het stereotype mannelijke of vrouwelijke (speel-)gedrag te doorbreken. Maar het bleek dat meisjes vaker van nature liever met poppen speelden, en samen speelden, en dat jongens vaker wilde spelletjes wilden doen met auto's en dergelijke. Zelfs bij apen is dit gedrag terug te vinden (Swaab (2010)). Het idee dat je de gender van een in een mannelijke of vrouwelijke vorm kunt 'kneden' zorgde in de jaren 1960-1980 voor nogal wat problemen bij baby's waarbij bij de geboorte niet duidelijk was welk geslacht het had. Zo beschrijft Swaab (2010) het verhaal van het jongetje John, dat door een medische misser zijn penis en testikels verloor als baby van acht maanden. Zijn ouders besloten er 'een meisje van te maken'. Het kind kreeg een nieuwe naam (Joan), en werd verder als meisje opgevoed en werd met oestrogeen geïnjecteerd. De doktoren van 'Joan' beweerden dat het kind volledig normaal als vrouw was opgegroeid, maar later bleek dat 'Joan' zich weer had laten ombouwen tot man en diep ongelukkig en depressief was, en in 2004 zelfmoord heeft gepleegd. Zowel de sekse als de gender worden dus al aangelegd in de baarmoeder, en in het geval van John zijn beide identiteiten mannelijk: hij was zowel in uiterlijke als innerlijke aanleg een man.

Maar het kan ook andersom zijn. Swaab beschrijft gevallen van foetussen die genetisch gezien mannen zijn (XY), maar door een androgeen ongevoeligheidssyndroom waarbij het lichaam ongevoelig is voor testosteron zich zowel lichamelijk als innerlijk als een heteroseksuele vrouw ontwikkelen. Het kind is in dit geval dus genetisch gezien van het

mannelijk geslacht, maar het gender (en de geslachtsorganen) ontwikkelt zich in vrouwelijke richting.

Er is vrij veel bewijs voor de theorie dat ook gender al is vastgelegd in de structuur van de hersenen. Zo zegt Swaab (2010) dat meisjes die in de baarmoeder te veel testosteron produceren (als gevolg van de bijnierziekte CAH) later de voorkeur hebben voor jongens als speelkameraadjes, en vaker met jongensspeelgoed spelen. Ook hebben jongens van nature de neiging om technische objecten te tekenen in donkere of koele kleuren, terwijl meisjes vaker personen en dieren tekenen in heldere kleuren. De meisjes met CAH maken vaker 'jongenstekeningen', hoewel ze wel als meisje zijn opgevoed.

Er is vastgesteld dat de hersenen van mannen en vrouwen intrinsiek verschillen. Zo is algemeen bekend dat de hersenen van mannen 10% groter zijn dan die van vrouwen, en dat het corpus callosum (het hersengedeelte dat de twee hemisferen met elkaar verbindt) groter is bij vrouwen dan bij mannen. Ook gebruiken vrouwen beide hersenhelften evenveel, terwijl mannen meer gebruik maken van de linkerhersenhelft. Vrouwen zijn beter in taaltests en mannen zijn beter in wiskundige taken. De talige gebieden in de hersenen zijn bij vrouwen groter dan bij mannen, en vrouwen verwerken taal in beide hersenhelften, terwijl mannen alleen hun linkerhersenhelft gebruiken. Ook zijn mannen over het algemeen beter in ruimtelijk inzicht dan vrouwen. En tot slot hebben mannen meer kans op neurologische aandoeningen als dyslexie, ADHD, autisme en het syndroom van Asperger, terwijl vrouwen meer vatbaar zijn voor stemmingsstoornissen als depressie en angstaanvallen. (Rucker, 2010). Verder blijkt uit onderzoek dat vrouwen eigenlijk nooit in rust zijn, vrouwen gevoeliger zijn voor pijn en aanrakingen, vrouwen vaker dementie krijgen en meer 'babbelziek' zijn omdat hun amygdala een actievere linkerhersenhelft heeft, terwijl bij mannen hun amygdala rechts domineert. (allen gevonden in Formesyn, 2013)

Natuurlijk moeten bij al deze geclaimde verschillen wel de nodige vraagtekens geplaatst worden. Het klopt inderdaad dat de hersenen van mannen groter zijn dan die van vrouwen, maar mannen zijn ook groter dan vrouwen. Met andere woorden: hun hersengrootte is in verhouding met hun lichaamslengte even groot als die van vrouwen.

Ook de verschillen in hersenstructuur moeten in sommige gevallen met een korreltje zout genomen worden. Uit de meeste onderzoeken komt namelijk geen eenduidig bewijs voor dit gegeven, en er blijken zelfs meer overeenkomsten dan verschillen in hersenstructuur te zijn.

Wat deze benadering wel duidelijk wil stellen, is dat de verschillen qua hersenstructuren aangeboren zijn. De verschillen in taalgedrag van beide seksen is het resultaat van deze verschillen in hersenstructuur. Vrouwen vertonen dus een ander taalgedrag en de daarbij behorende linguïstische competentie omdat hun hersenen op diverse punten anders zijn opgebouwd.

3.3 Analogie

Volgens de analogiebenadering is gender een symbolische markeerder van sekse. Dit wil zeggen dat gender volgens deze benadering niet is vastgelegd in de hersenen, maar kan worden aangeleerd. Met andere woorden: het gevoel man of vrouw te zijn kan door de omgeving en samenleving worden bepaald of in elk geval worden gestimuleerd. Dit is de *nurture approach*. Hieronder wordt de analogiebenadering verder uitgewerkt.

3.3.1 Het sociale aspect

Volgens de meer feministische/sociolinguïstische kant wordt gender dus voor het overgrote deel bepaald door de omgeving waarin iemand opgroeit. De biologische kant van gender

wordt op deze manier buiten beeld gehouden, en de sociale kant wordt meer benadrukt. De feministische onderzoekers volgen volgens McElhinny (2003) twee wegen om de problemen in het sekse/gender onderscheid te verhelpen. De ene manier is: een meer genuanceerd beeld scheppen van het biologische aspect en de interactie met het sociale aspect verduidelijken. Deze benadering betwist de visie dat biologie immuun is voor verandering, en cultuur niet. Bijvoorbeeld Worthman (1995) (zoals geciteerd in McElhinny, 2003) beweert dat gender als een principe voor sociale organisatie invloed heeft op biologische ontwikkeling, omdat het de risico's voor borstkanker beïnvloedt.

Tegenwoordig is deze benadering redelijk achterhaald, en het meeste recente werk in dit veld maken gebruik van een andere 'weg': wat eigenlijk onder sekse viel, valt nu onder gender. De wetenschappers die deze 'weg bewandelen' stellen niet de vraag: 'What are gender differences?', maar eerder: 'What difference does gender make?' en 'How did gender come to make a difference?' Deze benadering wordt door McElhinny de post-structuralist of deconstructive feminist approach genoemd. Hierbij worden genderverschillen en menselijk gedrag op het sociale vlak besproken en verklaard.

Robin Lakoff, die al in eerdere hoofdstukken is genoemd, is voorvechtster van de analogiebenadering. Haar boek *Language and Women's Place*, waarin ze typische vrouwentaal beschrijft, heeft in de jaren 1970 veel teweeggebracht in het linguïstische veld. Het standpunt dat zij in haar boek inneemt, is dat vrouwen een ander taalgedrag dan mannen hebben omdat zij anders behandeld worden in de maatschappij. Hierdoor ontstaan verschillen in status en doelstellingen, en wordt het effect versterkt. Als vrouwen niet 'dominanter' worden, blijven zij dus in een vicieuze cirkel hangen. In hoofdstuk 2 zijn de verschillen tussen typisch mannelijk en vrouwelijk taalgebruik uitgebreid beschreven.

Gender wordt door de analogiebenadering als een activiteit gezien, en niet als eigenschap.

De meeste linguïsten zijn het erover eens dat de analogiebenadering redelijk achterhaald is. Het sociale aspect is zeker niet onbelangrijk in het onderzoek naar sekse en gender, maar het is zeerzeker niet de enige bepalende factor.

3.3.2 Rol van samenleving en opvoeding

In de meeste gevallen worden jongens en meisjes verschillend opgevoed. Meisjes krijgen vaak poppen om mee te spelen, jongens krijgen auto's. Het blijkt ook dat de voorliefde voor jongens- dan wel meisjesspeelgoed al in de hersenen is aangelegd (zie 3.1). Maar volgens de analogiebenadering speelt de samenleving en opvoeding een grotere rol in de genderontwikkeling dan de genen.

Zo blijkt uit onderzoek van Condry & Condry (1976) dat wanneer ouders naar een roepend babyolifantje keken eerder dachten dat het olifantje boos was als hun was verteld dat het een mannetje was, en ze dachten dat het olifantje bang was als hun was verteld dat het een vrouwtje was. Dit laat zien dat de perceptie van ouders beïnvloedt wordt door de sekse van een baby. Dit hoeft dus niet eens hun eigen kind te zijn, of zelfs geen menselijk kind. Dit gegeven beïnvloedt op zijn beurt weer de manier waarop mensen omgaan met kleine kinderen. Zo gebruiken ouders meer verkleinwoordjes (*doggie, kitty*) gebruiken wanneer ze tegen een meisje spreken (Gleason et al. (1994)), en ook meer emotiewoorden (*happy, sad*) (Ely et al. (1995)). Ook blijkt uit onderzoek van dat ouders meer emotiewoorden gebruiken tegen meisjes dan tegen jongens. Ook wordt er tegen jongens meer gewaarschuwd en gecorrigeerd, ook terwijl daar geen aanleiding voor is (Gleason (1982)) (allen geciteerd in Eckert & McConnell, 2003). Ook andere studies laten zien dat meisjes meer emotioneel en jongens meer fysiek worden benaderd.

Dat kinderen zelf ook al vroeg genderbepalend gedrag laten zien, is duidelijk te merken aan de manier waarop zij hun stem gebruiken. Hoewel er anatomisch geen of nauwelijks

verschillen zijn in stembandlengte, hebben jongens meer de neiging om hun stembanden te verlengen (en dus met een lagere stem te praten), nog voordat ze de baard in de keel hebben. De spier tussen het schildkraakbeen en het ringkraakbeen zorgt er voor dat je de stembanden kan aanspannen. Door spanning op de stembanden te zetten verandert de lengte van de stembanden. Hierdoor kan de toonhoogte van de stem aangepast worden. Langere stembanden zorgen doorgaans voor een lagere toonhoogte. Jongens hebben de neiging om met een lagere stem te gaan praten om zo meer volwassene over te komen. Meisjes verkorten hun stembanden, en spreken dus met een hogere stem. (Eckert & McConnell (2003)). Er zouden twee verklaringen voor dit verschijnsel kunnen zijn. Het is mogelijk dat volwassenen met een hogere stem tegen meisjes praten, en met een lagere stem tegen jongens, en dat kinderen dit gedrag kopiëren. Ook is het mogelijk dat kinderen (onbewust) de volwassenen nadoen. Maar ook bij kinderen onderling is een duidelijk sociaal gendergedrag op te merken. Kinderen hebben een duidelijke smaak wat betreft jongens- en meisjeskleding, speelgoed, spelletjes etc. Ook spelen kinderen meer met seksegenootjes dan met kinderen van de andere sekse, maar pas nadat ze rond de leeftijd van 3 jaar doorhebben van welk geslacht ze zelf zijn (Eckert & McConnell (2003)). Dit is dus een zeer duidelijk argument tegen de stelling dat gender al aangeboren is, want dan zouden kinderen al eerder genderspecifiek gedrag vertonen. Natuurlijk is ook over dit onderwerp veel te discussiëren. Zo zijn de meeste onderzoeken naar kinder- en gendergedrag gedaan door psychologen, en geen linguïsten, en de meeste studies zijn gedaan in een experimentele setting, of dat nu in een laboratorium, thuis, of op school is. Een kind laat in zo'n setting waarschijnlijk niet zijn natuurlijke gedrag zien.

Voor de volledigheid wordt nog even het voorgaande kort samengevat:

Volgens de homologiebenadering zijn de verschillen in taalgedrag van mannen en vrouwen te wijten aan de verschillen in de aangeboren hersenstructuur. Maar volgens de

analogiebenadering is het precies andersom: het verschillende taalgedrag van beide seksen is aangeleerd, en door deze ‘invloed van buitenaf’ passen de hersenstructuren van mannen en vrouwen zich op verschillende manieren aan, en ontstaan er intrinsieke verschillen in opbouw van de hersenen, wat zich manifesteert in verschillend (sociaal-linguïstisch) gedrag. Waarschijnlijk ligt de waarheid ergens in het midden; deze benadering wordt de heterogeniteitbenadering genoemd.

3.4 Heterogeniteit

Zoals al in het voorgaande deelhoofdstuk is gezegd, ligt het antwoord op de vraag: ‘Is typisch mannelijk of vrouwelijk taalgebruik aangeboren of aangeleerd?’ ergens in het midden. Het is bijna onmogelijk om het sociale of het biologische aspect helemaal uit te sluiten. De meeste linguïsten nemen dan ook een genuanceerd standpunt in, waarbij met beide aspecten rekening wordt gehouden, en het fenomeen ‘genderspecifiek taalgebruik’ vanuit beide invalshoeken wordt bekeken en verklaard, en een ‘compromis’ wordt gezocht.

3.4.1 Gender en sekse opnieuw beschreven

De meest invloedrijke linguïsten wat betreft de heterogeniteitbenadering zijn Candace West en Don Zimmerman. Zij schreven in 1987 het artikel *Doing Gender*, waarin zij bepleiten dat gender niet iets is waar je mee wordt geboren, maar een ‘routine, methodical, and recurring accomplishment’ is (p. 126). Gender moet dus volgens de heterogeniteitbenadering gezien worden als een verworven ‘vaardigheid’, een prestatie.

Gender is geen inherente eigenschap van een persoon, maar het resultaat van de som van de sociale situaties en interacties die een mens in zijn leven heeft. West & Zimmerman

onderbouwen hun theorie door onderscheid te maken tussen sekse, sekse-categorie en gender. Sekse is het biologische criterium waarop iemand als man of vrouw wordt ingedeeld, op basis van zijn of haar chromosomenpakket. Iemand behoort in een seksecategorie wanneer hij of zij seksespecifiek verdrag vertoont in het dagelijks leven (seksecriteria). In dit licht voorspelt iemands sekse-categorie de daadwerkelijke sekse van die persoon, en zouden de twee niet los van elkaar te zien zijn. Maar volgens West & Zimmerman kunnen sekse en sekse-categorie onafhankelijk van elkaar variëren; het is dus mogelijk om in een seksecategorie te vallen wanneer er geen seksecriteria zijn. Gender daarentegen is de activiteit waarbij je je gedraagt als de norm die bij je seksecategorie hoort. Gender en seksecategorie kun je daarom niet los van elkaar zien. Gender is het product van menselijke interactie.

3.4.2 *Socialiseringsproces*

West & Zimmerman (1987) hebben het in hun artikel over *gender display*, in navolging van Goffman (1976). Goffman beschrijft het concept *gender display* als volgt: “If gender be defined as the culturally established correlates of sex (whether in consequence of biology or learning), then gender display refers to conventionalized portrayals of these correlates.” (geciteerd in West & Zimmerman, 1987). Goffman creëert dus scheiding tussen gender display en sociale interactie. Dit is een standpunt waar West & Zimmerman het niet mee eens zijn. Volgens hen is gender-gedrag zeer belangrijk in menselijke interactie, en hoewel het natuurlijk mogelijk is om geconventionaliseerde genderuitdrukkingen achterwege te laten (een vrouw hoeft bijvoorbeeld niet per se ‘mevrouw’ genoemd te worden), lijkt het niet echt mogelijk om te kiezen of je als man of vrouw gezien wilt worden door anderen. De notie *gender display* is volgens West & Zimmerman ietwat achterhaald, de verschillen tussen sekse, seksecategorie en gender zijn wat hen betreft van meer belang.

In het dagelijks leven zien we sekse en seksecategorie niet werkelijk als twee aparte concepten. We denken over mensen als óf man of vrouw. We nemen aan dat sekse en seksecategorie congrueren. Vanuit hier kunnen we de rest afleiden. Volgens West & Zimmerman nemen mensen aan dat mensen op een zo duidelijk mogelijke manier hun seksecategorie tentoonspreiden, om geen misverstanden te krijgen. Maar seksecategorisatie en gendergedrag zijn niet hetzelfde. Een vrouw kan gezien worden als onvrouwelijk, maar dit maakt haar geen man. Gendergedrag is eigenlijk het afstemmen van je gedrag op een genderpassende manier op de context en omgeving, op een verantwoordelijke (en geloofwaardige) manier. Gender is dus de mate waarin een persoon mannelijk of vrouwelijk is volgens de mening van de omgeving. Gender wordt door West & Zimmerman als *omnirelevant* beschreven (p. 136). Dit wil volgens hen zeggen dat een persoon bij nagenoeg elke activiteit (bewust) genderspecifiek gedrag laat zien. Zijn of haar gevestigde positie in een seksecategorie kan gebruikt worden om zijn/haar andere activiteiten te ondermijnen of te ondersteunen.

Gender wordt dus door West & Zimmerman als een continuüm gezien met afzonderlijke dimensies. Gender hoeft niet te tegenstelling man-vrouw te zijn, er zijn gradaties in. In dit licht is een interessante vergelijking te maken met de zogenoemde Kinsey-schaal, ontworpen door de seksuoloog en bioloog Alfred Kinsey in 1948. Deze schaal bestaat uit zeven punten, waarbij punt 0 'volledig heteroseksueel' is, en punt 6 'volledig homoseksueel'. Precies in het midden (op punt 3) zit de seksuele oriëntatie 'biseksueel'. Tussenin liggen nog verschillende gradaties.

Met gender zou je net zo'n gender-Kinsey-schaal kunnen maken met zeven punten, waarbij punt 0 'volledig mannelijk gedrag' zou kunnen zijn, en punt 6 'volledig vrouwelijk gedrag', met tussenliggende gradaties. Of er zoiets bestaat als volledig mannelijk of volledig vrouwelijk gedrag is de vraag. In de meeste gevallen zal de score 0 of 6 dan ook nooit gehaald

worden. Men zou zich daarnaast kunnen afvragen of mannelijk of vrouwelijk gedrag daadwerkelijk een dimensie is, wat zou betekenen dat laag mannelijk gedrag automatisch hoog vrouwelijk gedrag impliceert. De boodschap die met dit idee gegeven wordt, is dat zowel gender als seksuele oriëntatie geen tegenstellingen bevatten, maar een continuüm zijn met verschillende niveaus/schakeringen. Dat deze er wel moeten zijn, is te zien aan zogenoemde transgender personen. Als er namelijk geen niveaus zouden zijn, dan zou bijvoorbeeld elke vrouw die zich lichtelijk mannelijk voelt transgender zijn. In de praktijk zijn er bijvoorbeeld wel degelijk vrouwen die gedeeltelijk mannelijk gedrag vertonen, maar zich niet man voelen. Zij hebben dan bijvoorbeeld een score van 4 op de gender-Kinsey-schaal, wat betekent dat ze dus niet volledig vrouwelijk gedrag vertonen, maar niet transgender zijn. De kerngedachte van het artikel West & Zimmerman en de heterogeniteitbenadering is: aangeboren fysiologische verschillen zijn niet de *aanleiding* voor de verschillende genderrollen in de samenleving, maar ze vormen een *signaal* voor deze sociale genderrollen.

4. Conclusie

Er zijn verschillende studies die aantonen dat (een gedeelte van) de verschillen in taalgedrag tussen mannen vrouwen aangeleerd is. De verschillen in taalgedrag komen dan dus voort uit externe factoren. Zo schrijft Chambers (2003) bijvoorbeeld een aantal verschillen in het lexicon toe aan de verschillen in *mobilititeit*. Doordat vrouwen met meer verschillende bevolkingsgroepen om gaan en vaker verder weg gaan uit hun omgeving ontstaan er verschillen in hun woordenschat ten opzichte van mannen.

De cultuur heeft daarnaast ook invloed op het taalgedrag van mannen en vrouwen. Vrouwen interrumperen elkaar vaker dan mannen. Dit is iets dat Tannen (1990) niet per se ziet als een uiting van agressiviteit. Dit gedrag wordt namelijk ook gezien als een sociaal gegeven. Deze cultuur die in de loop der tijd gegroeid is heeft ook een impact op het taalgedrag van mannen en vrouwen. Mede hierdoor lijken de verschillen (gedeeltelijk) verklaard te worden door een aangeleerde component.

Toch zijn er wel degelijk verschillen in mannelijk en vrouwelijk taalgebruik die niet louter aangeleerd kunnen zijn. Er zijn verschillende biologische verschillen die ook een gevolg hebben op het taalgedrag van mannen en vrouwen. De stembanden van mannen zijn over het algemeen langer en hebben hierdoor een lagere F_0 . Dit aangeboren verschil in de F_0 heeft invloed op de stemhoogte, maar ook op andere aspecten van het taalgedrag. Een onderzoek van Slis (1985) geeft namelijk aan dat vrouwen fricatieven die normaal stemhebbend zijn met minder stem dan mannen uitspreken. Dit komt met name omdat vrouwen kortere stembanden hebben, en het lastiger is om korte stembanden te laten vibreren.

Volgens Collins (2000) heeft de lagere stem van mannen hun ontstaan in de natuurlijk selectie. Mannen met een lagere stem hebben volgens hem een grotere voortplantingskans. Er van uitgaande dat de lengte van de stembanden erfelijk is, zou dit ook een argument kunnen

zijn om aan te tonen dat de verschillen in taalgedrag aangeboren zijn, en dus ‘ingebakken’ zijn in het DNA.

Verschillende studies hebben de verschillen tussen mannen en vrouwen op het gebied van taal onderzocht. De vraag of deze verschillen nu aangeboren of aangeleerd zijn, wordt hiermee echt niet volledig mee beantwoord. Want hoewel verschillende studies aantonen dat er wel degelijke aangeleerde verschillen zijn, zijn er ook studies die aantonen dat de verschillen aangeboren zijn.

Zijn de verschillen misschien aangeboren, en worden ze slechts door de samenleving versterkt en tot uiting gebracht? Dit laatste zou een mogelijke verklaring kunnen zijn voor bijvoorbeeld vrouwen die biologisch een vrouw zijn, maar toch in bepaalde mate mannelijk gedrag vertonen, en hiermee lager op de door mij voorgestelde gender-Kinsey-schaal scoren.

Om toch een antwoord te geven op de vraag of deze verschillen aangeboren of aangeleerd zijn, moeten we iets preciezer kijken naar de verschillende onderzoeken en hun resultaten.

Hieronder een beknopt overzicht:

Argumenten voor nature: “De verschillen zijn aangeboren”	Argumenten voor nurture: “De verschillen zijn aangeleerd”
De verschillenbenadering gaat uit van de verschillende subculturen waarin mannen en vrouwen opgroeien. Deze stroming gaat vooral in op de biologische verschillen tussen mannen en vrouwen die leiden tot verschillen in taalgebruik door beide seksen.	In de deficietbenadering wordt vrouwentaal als ‘minderwaardig’ beschouwd. Dit leidt tot aangeleerde verschillen tussen mannen en vrouwen, aangezien vrouwen de mannen taal moeten leren om serieus genomen te worden. (Deze stroming is grotendeels achterhaald)

<p>Volgens Coates (1986) is hedging een teken van de empathische vermogens van de vrouw; vrouwen kunnen zich goed invoelen in de emoties van anderen.</p>	<p>De dominantiebenadering geeft aan dat mannen een dominant taalgebruik hebben om hun positie te versterken.</p>
<p>Onder andere Slis (1985) geeft aan dat verschillen in spraakgedrag komen door verschillen in het spraakorgaan. Deze verschillen in het spraakorgaan komen pas echt tot uiting tijdens de puberteit.</p>	<p>De dynamische benadering geeft aan dat (een groot deel van) gender een keuze is. Hoewel bepaalde randvoorwaarden vastliggen in het DNA is het vooral ons gedrag en de keuzes die verder invloed hebben op het taalgedrag.</p>
<p>Eldesky (1979) geeft aan dat vrouwen in declaratieve zinnen minder vaak naar beneden gaan in toonhoogte aan het eind van zinnen dan mannen. De reden hiervoor zou kunnen zijn dat (Amerikaanse) vrouwen psychisch onzeker zouden zijn, en minder snel geneigd zijn hun mening op een assertieve manier uit te spreken</p>	<p>Volgens Chambers (2003) zijn de verschillen in taalgedrag te wijten aan een verschil in mobiliteit tussen mannen en vrouwen. Door dat vrouwen een groter mobiliteit hebben, komen ze meer in aanraking met ander taalgebruik.</p>
<p>Collins (2000) suggereert dat de lagere stem van mannen is ontstaan door seksuele selectie. Mannen kregen tijdens de evolutie een lagere stem. Ook nu vinden vrouwen mannen met een lagere stem, en een stem die weinig toonhoogtevariatie vertoont het aantrekkelijks.</p>	<p>Overtuigende sprekers stellen vaak meer vragen dan minder overtuigende sprekers, wanneer er sprake is van asymmetrische gesprekken. Dit gedrag is aangeleerd, door bijvoorbeeld rolmodellen en verwachte patronen.</p>

<p>Swaab (2010) geeft aan dat veel verschillen in (taal)gedrag verklaard kunnen worden door verschillen in de hersenstructuur van jongens en meisjes.</p>	<p>Tannen (1990) heeft het over verschillen in interruptie bij mannen en vrouwen. De manier waarop mannen en vrouwen omgaan met interruptie, wordt door de samenleving en cultuur bepaald.</p>
	<p>Een onderzoek van Brouwer (1989) geeft aan dat werkende moeders vaker Standaard-Nederlands spreken dan niet-werkende moeders. Dus het hebben van een baan beïnvloed het spraakgebruik.</p>
	<p>Eckert & McConnell,(2003) geven aan dat, hoewel er op jonge leeftijd nog weinig verschillen zijn in bijvoorbeeld stembandlengte, kinderen toch al de neiging hebben om hun stembanden te verlengen (jongens) of te verkorten (meisjes). Mogelijk omdat kinderen (onbewust) volwassenen nadoen.</p>

Uit de tabel blijkt dat er verschillende factoren zijn die invloed hebben op de verschillen in taalgedrag tussen mannen vrouwen. Een aantal daarvan, zoals het verschil in stembandlengte, is aangeboren en een aantal van deze factoren is aangeleerd. Toch bestaat er ook een bepaalde wisselwerking tussen deze factoren. Niet alle aangeleerde factoren zijn louter aangeleerd. Bij

sommige factoren ligt het aangeleerde juist in verlengde van het aangeboren zijn. In de samenleving wordt nu eenmaal verwacht dat je je op een bepaalde manier gedraagt. Deze verwachting wordt mede bepaald door het geslacht. Op die manier worden bepaalde gedragingen aangeleerd, terwijl de verschillen in feite aangeboren zijn. Met andere woorden: Omdat verschillen in taalgedrag verwacht worden, ontstaan verschillen juist (het principe van een *selffulfilling prophecy*).

Een goed voorbeeld hiervan is het vinden bij Condry & Condry (1976) . Het gedrag in de opvoeding van hun kind hangt samen met het geslacht van het kind. Een jongen wordt anders opgevoed dan een meisje. Dit leidt tot verschillen in gedrag tussen jongens en meisjes, en hoewel deze verschillen zijn aangeleerd, hebben ze hun oorsprong in hun DNA, en zijn dus op een bepaalde manier aangeboren.

Een antwoord op de vraag of de verschillen in taalgedrag tussen mannen en vrouwen aangeboren of aangeleerd zijn, bevat eigenlijk drie delen:

- Een gedeelte van de verschillen is aangeboren, en zitten dus vast in onze DNA.
- Een gedeelte van de verschillen is aangeleerd, en krijgen we mee uit de samenleving.
- Er is echter ook een bepaalde wisselwerking tussen beide soorten verschillen, omdat we verschillen krijgen aangeleerd, die voortkomen uit aangeboren verschillen.

Een antwoord op de vraag hoe deze factoren allemaal samenwerken en welke invloed ze op elkaar hebben is nog niet eenduidig te formuleren. Met meer onderzoek is het misschien mogelijk om in meer detail een antwoord op deze vraag te geven.

5. Referenties

Bezooijen, R. van (1995). Sociocultural aspects of pitch differences between Japanese and Dutch women. *Language and Speech*, 38, 253-266.

Bezooijen, R. van (1993). Verschillen in toonhoogte: natuur of cultuur? *Gramma/TTT*, 50, 265-179.

Biemans, M. (2000). *Gender Variation in Voice Quality*. (doctorale dissertatie). Geraadpleegd op: <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/000035/bookpart.pdf>

Brouwer, D. (1978). Taalgebruik van vrouwen en mannen in de westerse maatschappij. In: *Vrouwentaal en mannenpraat: Verschillen in taalgebruik en taalgedrag in relatie tot de maatschappelijke rolverdeling* mmv Eveline de Jong. Amsterdam, Nederland: Van Genneep.

Brouwer, D. (1989). *Gender variation in Dutch. A sociolinguistic study of Amsterdam speech*, Dordrecht, Nederland: Foris Publications.

Bruijn, F. de (2013). Glazen plafond duurt nog zeker 70 jaar. Geraadpleegd op <http://www.intermediair.nl/vakgebieden/management/glazen-plafond-duurt-nog-zeker-70-jaar>

Cameron, D. (2007). *The Myth of Mars and Venus*. New York: Oxford University Press.

Chambers, J. (2003). *Sociolinguistic Theory*. Oxford, Verenigd Koninkrijk: Blackwell Publishing.

Chambers, J. (2005). Sociolinguistics and the Language Faculty. *Canadian Journal of Linguistics*, 50, 215-239

Coates, J. (1986). *Women, Man and Language: A Sociolinguistic Account of Sex Differences in Language*. Londen, Verenigd Koninkrijk: Longman

Corson, D. (1997). Gender, Discourse and Senior Education: Ligatures for Girls, Options for Boys? In: R. Wodak (red.). *Gender and Discourse*, (pp.140-164). Londen, Verenigd Koninkrijk: SAGE Publications Ltd

DeFransisco, V. (1997). Gender, Power and Practice: Or, Putting Your Money (and Your Research) Where Your Mouth Is. In: R. Wodak (red.). *Gender and Discourse*, (pp. 37-57). Londen, Verenigd Koninkrijk: SAGE Publications Ltd

Edelsky (1979). Question intonation and sex roles. *Language in Society*, 8, 15-32

Eckert, P., & McConnell, S. (2003). *Language and Gender*. Cambridge, Verenigd Koninkrijk: University Press.

Formesyn, L. (2013). Man vs vrouw: clichés verklaard vanuit de neurologie [Persbericht].

Geraadpleegd op

<http://www.demorgen.be/dm/nl/992/Wetenschap/article/detail/1620666/2013/04/24/Man-vs-vrouw-cliches-verklaard-vanuit-de-neurologie.dhtml>

- Ginneken, J. van (1913). *Handboek der Nederlandsche taal*. Den Bosch: Malmberg
- Jespersen, O. (1922). *Language: It's Nature, Development and Origin*. London, Verenigd Koninkrijk: Allen and Unwin
- Keune, K. (2012). *Explaining Register and Sociolinguistic Variation in the Lexicon: Corpus Studies on Dutch*. (doctorale dissertatie). Geraadpleegd op <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/004489/bookpart.pdf>
- Kinsey, A., Pomeroy, W. & Martin, C. (2003). Sexual Behavior in the Human Male. *American Journal of Public Health*, 93, 894-898
- LaFrance, M. (1992), Gender and Interruptions: Individual Infraction or Violation of the Social Order? *Psychology of Women Quarterly*, 16: 497–512. doi: 10.1111/j.1471-6402.1992.tb00271.x
- Labov, W. (2001). *Principles of Linguistic Change, Volume 2: Internal Factors*. Oxford, Verenigd Koninkrijk: Blackwell Publishers.
- Lakoff, R. (1975). *Language and Women's Place*. New York: Harper and Row
- McElhinny, B. (2003). Gender in Sociolinguistics and Anthropology. In J. Holmes and M. Meyerhoff (Ed.), *Language and Gender* (pp. 21-42)
- Meyerhoff, M. (2006). *Introducing Sociolinguistics*. New York: Routledge

Moore, A. (2002). Language and Gender. Retrieved from:

<http://www.universalteacher.org.uk/lang/gender.htm>

Murray, S. & Covelli, H. (1988). Women and Men Speaking At the Same Time. *Journal of Pragmatics*, 12, 103-111

Putz, D., Gaulin, S. & Verdolini, K. (2006). Dominance and the evolution of sexual dimorphism in human voice pitch. *Evolution and Human Behavior*, 27, 283-296

Rietveld, A. & Van Heuven, V. (2009). Algemene fonetiek. Bussum: Coutinho.

Rucker, M. (2010). 9 Differences Between the Male and Female Brain. Geraadpleegd op <http://www.brainfitnessforlife.com/brain-anatomy-and-imaging/9-differences-between-the-male-and-female-brain/>

Slis, I. H. (1985) The voiced-voiceless distinction and assimilation of voice in Dutch. Helmond, Nederland: Wibro.

Swaab, D. (2010). Wij zijn ons brein. Amsterdam/Antwerpen, Nederland/België: Contact.

Tannen, D. (1990). You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. New York: Ballantine Books

Tannen, D. (1993). Gender and Conversational Interaction. New York: Oxford University Press

Toorn, M. van den (1992). De Tweede Wereldoorlog en het Nederlands van nu.

Afscheidscollege Katholieke Universiteit Nijmegen.

West, C., & Zimmerman, D. (1983). Small insults: a study of interruptions in conversations between unacquainted persons. In: B. Thorne, C Kramarae, and N. Henley (eds.) *Language, Gender and Society*, 102-17. Rowley, MA: Newbury House.

West, C. and Zimmerman, H. (1987). Doing Gender. *Gender and society*, 1, 125-151